

Неоніла Красножон,
Наталія Осовітня
(Переяслав-Хмельницький)

ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1996-2010 рр.) В СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті висвітлено стан дослідження в сучасній науковій літературі проблем вищої української освіти в роки незалежності, з'ясовано коло перспективних для вивчення питань освітньої галузі.

Ключові слова: вища освіта, історіографія, педагогічні кадри, студентство.

Сучасне суспільство знаходиться у постійній потребі знань, тому освіта, особливо вища, виступає в якості основних компонентів політичного, соціально-економічного та культурного розвитку людства і віднесена до найважливіших національних пріоритетів. В Україні на сучасному етапі відбувається реформування системи освіти, орієнтованої на входження у світовий освітній простір, тому актуальність проблем вищої школи України в роки незалежності зумовила велику увагу фахівців до неї. Упродовж 90-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст. надруковано чимало праць як загальнотеоретичного характеру, так і спеціально-проблемних робіт із дослідженням вищої освіти України, що потребує історіографічного узагальнення.

Вивчення України в роки її незалежності ускладнене, перш за все, близькістю проблем вищої школи у часі. Історіографія даної тематики тільки формується, тому вона у більшості випадків ще не є історіографією у класичному розумінні, коли визначаються школи, періоди дослідження, основні досягнення і недоліки праць тощо. На висновки тих чи інших авторів, що писали про освіту України 1996–2010 рр., впливали не стільки наукові концепції, скільки бурхливі історичні події, політична криза та новітнє міфотворення. Тому історіографія несе у собі всі відбитки повної протиріч епохи, в яку вона створювалась, епохи «розбудови державності» чи її «руйнації», створення нової освіти чи її занепаду.

Вища освіта України в роки незалежності розглядалась у різних контекстах економістами, політологами, соціологами, філософами, культурологами тощо. Про освіту, її проблеми чи досягнення писали і самі учасники процесу – політичні та громадські діячі, аналітики державних структур, освітяни.

На особливу увагу заслуговує аналіз ставлення провідних політичних сил в Україні до проблем освіти та освітньої політики. На широкому історичному фоні дослідники розглядають події становлення незалежності української держави та вплив цього процесу на інші сфери суспільного життя. Серед цих праць, перш за все, слід виділити такі колективні роботи та монографії: «Україна 1991-1995 рр.: Тіні минулого чи контури майбутнього? (Нариси з новітньої історії)» за авторством О.Д. Бойка; «Україна: альтернативи поступу. Критика історичного досвіду» (автори В. Кремень, Д. Табачник та В. Ткаченко), «Україна на перехідному стані. Політика, економіка, культура» та «На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні» А. Колодія «Україна: досвід та проблеми державотворення (90-ті роки ХХ ст.)» і «Україна на межі тисячоліть (1991-2001 рр.)» В. Литвина [9; 17; 18]. Автори підкреслюють, що брак суспільного консенсусу щодо основних засад цієї політики та фактична відсутність її цілісної концепції у тогочасної влади не були випадковими. Всі політичні сили (ліві, націонал-демократи, ліберали, реформатори та партія влади) керувалися у своїх поглядах на освіту не стільки інтересами останньої, скільки власними політичними чи економічними міркуваннями.

Загальнотеоретичне обґрунтування важливості обраної теми відображено у наукових дослідженнях Ю.М. Алексєєва «Україна: освіта і держава (1987-1997)» і «Думать, сіять, не ждять ...» [1; 2], де висвітлено окремі проблеми становлення вищої освіти в Україні, а також роль освіти в державотворенні та розвитку культури, розглянуто питання адаптації вищої освіти у процесі глобалізації та інформатизації суспільства, розкрито роль інформаційних технологій навчання, культури та соціальної роботи у вихованні студентської молоді.

У працях В.Г. Кременя «Освіта і наука України: шляхи модернізації», Т.В. Фінікова «Сучасна вища освіта: світові тенденції і Україна», В.А. Яблонського «Вища освіта України на рубежі тисячоліть» [16; 26; 29] підкреслюється провідна роль освіти у розвитку суспільства та держави, вказується на те, що у сучасному суспільстві вища освіта набуває ваги, оскільки вона покликана забезпечити підготовку суб'єктів соціальної дії до розв'язання глобальних завдань, які стоять перед людством. Підготовка нових поколінь до здійснення соціальних і професійних функцій потребує більш тривалого та складного навчально-виховного процесу.

У праці О.І. Навроцького «Вища школа України в умовах трансформації суспільства» [20] основна увага приділена аналізу досліджень, у яких розглянуто питання про перспективи розвитку вищої освіти в Україні у 90-х рр. XX ст. Вказана монографія, окрім того, висвітлює історичний розвиток вищої школи в Україні та розкриває суть змін, які відбулися у процесі формування нового суспільного та соціально-економічного статусу України; розглядаються питання змін і новацій, пов'язаних з утворенням незалежної держави, має місце велика кількість статистичної інформації щодо кількості вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації, чисельного складу студентів, рейтингу спеціальностей і спеціалізацій; широко представлено соціальні проблеми вищої освіти, проте її становище висвітлено суцільним пластом без поділу на галузеву.

Нормативні основи реформування вищої школи, які визначають напрями цього процесу у вітчизняних вищих навчальних закладах, а також місце та роль освіти і науки в період розбудови громадянського суспільства і розвитку ринкових відносин у сучасній Україні розкриті у вже згадуваній монографії В.Г. Кременя «Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи)» [16].

Особливої уваги заслуговує праця В.П. Андрущенко «Теоретико-методологічні засади модернізації вищої освіти в Україні на рубежі століть» [4], де підкреслюється роль вищої освіти як стратегічного ресурсу людства, базового елемента національної безпеки країни, механізму становлення творчої і духовної особистості.

Розглянуті праці безумовно відіграли значну роль у розвитку дослідження проблем вищої школи України, допомогли зорієнтуватись у головних напрямках еволюції вищої освіти і виявити труднощі цього процесу у роки незалежності, хоча проблемно-ключові питання так і не знайшли історичного аналізу.

Особливості й етапи реформування системи вищої освіти, які виявлялися у процесі перебудови структури та форм організації навчально-виховного процесу, розкриті у праці Т.В. Фінікова та І.О. Шарова «Вища освіта України: ліцензування і акредитація» [25]. Це дослідження присвячене актуальним проблемам зародження і сучасного стану системи ліцензування та акредитації вищих навчальних закладів в Україні. Автори приділили значну увагу процесу її розвитку в контексті становлення національної освітньої системи на фоні світових тенденцій організації моніторингу якості вищої освіти. У праці наводяться не лише приклади перебудови структури та організації навчального процесу у державних вищих навчальних закладах, а й, водночас, багатопланово аналізується діяльність недержавних вищих навчальних закладів. Автори представляють їх як базу для реформування освіти в цілому, наближенні її змісту та структури до сучасних умов. Значна увага приділена питанню фінансування вищої освіти, яке розглядається як найгостріша сучасна проблема вищої освіти. На конкретних прикладах показано, що недостатнє і нестабільне фінансування вищої освіти породило серйозні негативні наслідки: зниження еквівалентного коефіцієнту заробітної плати викладачів по відношенню до її рівня в інших галузях народного господарства, зменшення витрат

на стипендії, придбання обладнання, проведення капітального ремонту. Це, зокрема, призвело до того, що значна кількість викладачів із державних вищих навчальних закладів перейшли до недержавних, де рівень оплати праці був вищим, частина – до бізнес-структур, а цілий ряд – виїхали за кордон. Основна причина такої тенденції полягає у залишковому принципі оплати праці науково-педагогічних кадрів, низькому соціально-економічному розвитку держави та неможливості забезпечити науковців необхідними засобами для здійснення досліджень.

Слід зазначити, що науковим розвідкам про освітянську сферу періоду незалежності України притаманна більша об'єктивність і розширення тематики, оскільки дослідникам стали доступні значні архівні джерела. Автори звертають увагу не тільки на успіхи у розвитку системи освіти, а й зупиняються на прорахунках, з'ясовують їхні причини та практичні наслідки для різних напрямів освіти. В історичній літературі з'явилися праці, присвячені наслідкам національної політики в галузі освіти та суспільно-політичній атмосфері діяльності вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації. Однак, разом з тим, залишаються маловивченими питання зміни організації навчально-виховного процесу, підготовки та підвищення кваліфікації науково-педагогічних співробітників, аналізу матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів.

Прагнення до розв'язання завдань вищої освіти в нових умовах незалежної України проявилися у схильності її представників до публічного обговорення своїх проблем на наукових і науково-практичних конференціях, що відбулися в останнє десятиліття.

Важливе значення у плані сучасних досліджень має й розвідка Р.В. Сопівника «Зростання ролі студентів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів України: історичний аспект (90-ті рр. ХХ – початок ХХІ ст.)» [22]. Ґрунтовний аналіз праць здійснено у доповіді «Історіографія та джерельна база досліджень з проблем становлення сучасного студентського руху», з якою автор виступив на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Студентський рух у сучасній Україні: реалії та перспективи розвитку» [23]. Дослідник започаткував вивчення низки важливих проблем освітньої ланки – студентства як учасників навчально-виховного процесу. У його роботах всебічно висвітлено участь студентів у навчально-виховному процесі, їхня суспільно-політична діяльність, проаналізовано функціонування молодіжних організацій, утворених у студентських колективах, а також їхні здобутки та проблеми.

Події і явища суспільного життя України сучасні дослідники прагнуть аналізувати, враховуючи проблеми сьогодення. Такий підхід має свої переваги, так як дозволяє виявити безпосередні механізми та фактори, які впливають на становище вищої освіти і визначають її найближче майбутнє.

Важливим історіографічним надбанням є дослідження Т.М. Боголіб «Ринкова модель вищого навчального закладу», в якому розглянуто проблему побудови ринкової системи вищої освіти, висвітлено фінансові аспекти, що значно доповнює розуміння становища матеріально-технічного забезпечення вищої школи [8].

Серед інших праць певний інтерес мають монографія А.М. Алексюка «Педагогіка вищої освіти України» [3], дисертація Г.С. Черевичного «Розвиток вищої освіти в Україні у другій половині 80-х рр.» [28], колективна праця (за ред. В.І. Астахової) «Крізь терни... Нариси становлення приватної вищої освіти в Україні» [15]. У першій із робіт увага приділялася змінам у правових засадах вищої освіти протягом останнього десятиріччя ХХ ст., у другій – стану матеріально-технічної бази вищої школи України на початку 1990-х рр. У останній розвідці висвітлювалося нормативно-правове забезпечення діяльності ВНЗ недержавної форми власності та констатувалася недосконалість їхньої матеріально-технічної бази і, хоча хронологічно ці праці не зовсім дотичні з нашим дослідженням, вони дали змогу виявити причини та наслідки становища вищої освіти в наступні періоди реформування. У дослідженнях не стільки висвітлюється наявний стан речей, перебіг подій, джерела, управлінські структури, освітня політика державних органів влади та законодавча база, скільки викладається авторський погляд на основні тенденції сучасного освітнього розвитку України.

У більшості з названих праць, як і у деяких публіцистичних замітках, зазначалося, що саме державі потрібно відігравати значно активнішу роль у вирішенні проблем вищої

освіти, у тому числі й кадрового питання. Як бачимо, питання кадрового забезпечення ВНЗ України порушувалося у науковій літературі й визначалося більшістю дослідників одним із пріоритетних. Незважаючи на це, системного розгляду воно, на жаль, майже не отримало.

Таким чином, аналіз історіографічного надбання попередників дозволяє визначити найсуттєвіші проблеми вивчення розвитку освітньої сфери України у період 1996-2010 рр., показати, які саме питання вже піддавалися науковому аналізу, а які не були розглянуті фахівцями та потребують подальшого вивчення. По-перше, за ідейною тенденцією проаналізовані роботи поділяються на дві нерівномірні групи. Перша обслуговує інтереси державницьких структур та, переважно, ідеалізує ситуацію у сфері освіти, замовчує недоліки, перебільшує досягнення. Інша група праць має загострено критичне спрямування, аналізує проблеми та питання, які дійсно виникли у сфері освіти в нових соціально-економічних умовах. Спеціальне історичне дослідження, яке б було повністю присвячене окресленій тематиці вищої школи на сьогодні відсутнє, проте окремі її аспекти піддавались аналізу, висвітлювались в аналітичних роботах, фахових статтях, монографіях, присвячених модернізаційним процесам в економіці, суспільно-політичній, соціальній та освітній сферах сучасної України. Ця література нерівнозначна за своїм походженням і ступенем науковості, калейдоскопічна за методологією та ідеологічними поглядами тих чи інших авторів.

У цілому, історіографією вищих навчальних закладів України в роки сучасного реформування галузі розглядається процес нагромадження історичних знань про динаміку розвитку вузів, їхній науково-педагогічний і студентський склад, організацію навчального процесу, а також деякі аспекти виховання молоді. В історіографічних джерелах визнано, що в Україні у 1996-2010 рр. існувала досить широка мережа вузів, які готували спеціалістів фактично для всіх сфер господарства, науки та культури. Історіографія відобразила процес реформування вищих навчальних закладів, що проявлявся в об'єднанні ряду вузів, близьких за своїм профілем, відкриттям нових факультетів, уведенні нового переліку спеціальностей. Дослідники розкрили процес підготовки та діяльності науково-педагогічних працівників. В історіографії утвердився висновок, що вирішальну роль у підготовці науково-педагогічних кадрів відігравала аспірантура, встановлено, що ряд викладачів, учителів та студентів були ініціаторами та учасниками правозахисних груп.

Слід зазначити, що актуальним залишається завдання історичного комплексного аналізу умов функціонування вищої освіти у перші десятиліття незалежності України, вивчення, на підставі різноманітних джерел, соціальних, економічних, політичних чинників її розвитку, закономірностей і конкретних проявів діяльності держави, їх структуризація та класифікація. Це має призвести до формування більш об'єктивного, повного та системного погляду на реформування освіти, її наслідків у досліджуваній період.

Проведений історіографічний огляд свідчить про те, що деякі аспекти діяльності вищої школи України у 1996-2010 рр. хоч і були предметом дослідницької уваги фахівців різних наукових галузей, але розглядалися, на жаль, переважно за окремими напрямками, тому потребують системного розгляду. Залишились майже не висвітлені проблеми впливу державного управління на реформування освітньої галузі, фінансове, матеріально-технічне забезпечення вищої школи, якість підготовки фахівців у вищих навчальних закладах, забезпечення вищої школи висококваліфікованим професорсько-викладацьким складом, соціальне становище учасників навчально-виховного процесу вищої школи тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев Ю.М. Думать, сиять, не ждать... / Ю.М. Алексеев. – К.: Київський ін-т «Слов'янський університет», 2001. – 215 с.
2. Алексеев Ю.М. Україна: освіта і держава (1987–1997) / Ю.М. Алексеев. – К.: Експрес-об'ява, 1998. – 112 с.
3. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія / А.М. Алексюк. – К.: Либідь, 1998. – 560 с.

4. Андрущенко В. Теоретико-методологічні засади модернізації вищої освіти в Україні на рубежі століть / В. Андрущенко // Вища освіта України. – 2001. – № 2. – С. 5-14.
5. Балабанов И.Т. Финансовый анализ и планирование хозяйствующего субъекта / И.Т. Балабанов. – М.: «Финансы и статистика», 2000 – 239 с.
6. Батченко Л.В. Развитие системы высшего образования в Украине в период рыночных преобразований. / Л.В. Батченко, Д.Ю. Череватский. – Донецк: Институт экономики промышленности НАН Украины, 1997. – 120 с.
7. Білан О.С. Вища освіта незалежної України / О.С. Білан // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Зб. наук. пр. «Проблеми українського державотворення: історія і сучасність». – 2002. – Спец. вип. 1. – С. 161-168.
8. Боголіб Т.М. Ринкова модель вищого навчального закладу / Т.М. Боголіб. – К.: «Міленіум», 2007. – 244 с.
9. Бойко С.М. Сучасний стан і напрямки реформування системи вищої освіти / С.М. Бойко // Фінанси України. – 1998. – № 9. – С. 48-49.
10. Вища освіта України і Болонський процес: [Навч.-метод. посіб. для підготов. магістрів, асп. та перепідготов. викл. вищих навч. закл.] / С.М. Гончаров, В.С. Мошинський; Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. – Рівне, 2005. – 141 с.
11. Вища освіта України і Болонський процес: Навч. посіб. / В.Г. Кремень (ред.). – Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2004. – 384 с.
12. Келлер Х. Концепция дальнейшего развития интернационализации на практике: десятилетие эволюции [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/aha/ru/-Moscow by/education book/nelen>.
13. Кіпень В.П. Вища освіта в системі цінностей цивілізації ХХІ століття / В.П. Кіпень // Концептуальні проблеми модернізації вищої освіти: матеріали міжнародної наукової конференції, 13-14 листопада 1998 р. – Донецьк, 1998.
14. Коцур В.П. Вища освіта в Україні і Болонський процес: проблеми, здобутки, перспективи розвитку / В.П. Коцур // Педагогічна і психологічна наука в Україні. – К.: Педагогічна думка, 2007. – Т. 2. – 48 с.
15. Кризь терни... Нариси становлення приватної вищої освіти в Україні / Народна українська академія; під заг. ред. В.І. Астахової. – Харків, 2001. – 356 с.
16. Кремень В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи) / В.Г. Кремень. – К.: «Грамота», 2003. – 216 с.
17. Кремень В.Г. Формування особистості в умовах розвитку державності / В.Г. Кремень // Освіта. – 1999. – 29 грудня.
18. Литвин В.М. Україна: досвід та проблеми державотворення (90-ті роки ХХ ст.). / В.М. Литвин. – К.: Наукова думка, 2002. – 558 с.
19. Литвин В.М. Країна на межі тисячоліть (1991–2001 рр.) / В.М. Литвин // Україна крізь віки. – К.: Вид. дім «Альтернативи», 2000. – Т.14. – 359 с.
20. Навроцький О.І. Вища школа України в умовах трансформації суспільства / О.І. Навроцький. – Х.: Основа, 2000. – 240 с.
21. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу (документи і матеріали 2003-2004 рр.) / [М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук та ін.]; за ред. В. Кременя. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 382 с.
22. Сопівник Р.В. Історіографія та джерельна база досліджень проблем становлення сучасного студентського руху / Р.В. Сопівник // Студентський рух в сучасній Україні: реалії, тенденції та перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, жовтень 2002 р.). – К., 2003. – С.134-142.
23. Сопівник Р. Зростання ролі студентів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів України: історичний аспект (90-ті рр. ХХ – початок ХХІ ст.): дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – історія України / Р. Сопівник; Національний аграрний ун-т. – К., 2004. – 190 с.

24. Український державний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. 1920-1995: Історичний нарис / Авт.: П.П. Хропко, О.Г. Лозовицький. – К., 1995. – 169 с.
25. Фініков Т.В. Вища освіта в Україні: ліцензування та акредитація: Аналітичне дослідження. / Т.В. Фініков, О.І. Шаров – К.: Навчально-методичний центр «Консорціум із удосконалення менеджменту освіти в Україні», 2003. – 68 с.
26. Фініков Т.В. Сучасна вища освіта: світові тенденції і Україна / Т.В. Фініков. – К.: Таксон, 2001. – 176 с.
27. Червінський В.В. Національна освіта як соціально-культурне явище / В.В. Червінський // Учитель. – 1999. – № 11-12.
28. Черевичний Г.С. Розвиток вищої освіти в Україні у другій половині 80-х років ХХ ст.: дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – історія України / Г.С. Черевичний. – К., 1997. – 182 с.
29. Яблонський В.А. Вища освіта України на рубежі тисячоліть: Проблеми глобалізації та інтернаціоналізації / В.А. Яблонський. – К., 1998. – 225 с.

Красножон Н., Осовитня Н. Изучение проблем высшей школы Украины в годы независимости (1996-2010 гг.) в современной научной литературе.

В статье описывается уровень исследования в современной научной литературе проблемы высшего украинского образования в годы независимости, выясняется целый ряд неизученных вопросов просветительской отрасли.

Ключевые слова: *высшее образование, историография, педагогические кадры, студенчество.*

Krasnozhon N., Osovitnia N. The study of the high school problems of Ukraine in the years of Independence (1996-2008) in the modern scientific literature.

The article reveals the state of the research of the Ukrainian high school education problems in the years of independence in the modern scientific literature, the circle of the perspective unstudied problems in the educational branch is found out.

Key-words: *high education, historiography, pedagogical staff, students.*

Одержано 21.10.2013.